

ՊԱՅՄԱՆԱՆ

ԵՂԻՍԱՐԵԹՈՒԳՈՒԼԻՍ ՔԱՂՈՒՔԻ ՈՒ ԱՅԳՈՍԵՒՆԻ
1848 ԵՒ 1849 ԻՆ ՅԵՂԻՍԱՐԵԹՈՒԹՅՈՒՆ ԸՆՏԵՆ

Դարոպայի միջնորդութեան գաղղական յեղափոխութեան քաղաքականութիւնը բոլորովին լեցուած ծանրացած էր: Ըստ քիչ բան պէտք էր, որ ազատութեան, հասարակական եւ եղբայրութեան դիւթիչ խօսքերը նաեւ միշտեւ գարպածեան բարձրախիթները հասնէին:

Ընդ 1848ին գարնանային սառեալութեան քաղաքականութեան շրջանը զարկած սրտերն ալ սկսան աւելի ուժով զարնել: Աս էր ազգաց ազատութեան երկխորական հոսանքն, որ թէպէտ ոչ առանց մեծ աղմկի, բայց քիչ ժամանակի մէջ՝ դուրս պոռթկալու էր: — Մարտի 15ին հունգարական ազգին ազատութեան երեւակայեալ արշալոյսն սկսաւ բարձրանալ: — Մէկ գաղղփարի, մէկ մտածմունքի մէջ կը կենդորանար ժողովրդեան ընդհանուր փափաքը: 1. Որ ազնուականաց արտօնութիւններն ու ձրի ծառայութիւնը դադրեն: 2. Որ հասարակաց տուրքն ու ծանրաբեռնութիւնները հաւասարապէս բաժնուին, ու 3. Մամուլ ազատութիւն: Երկրին կենդորոնէն, ազատաբեշդէն, կերկերեալ զարթոնցիւ ձայները շուտով տարածուեցան ու տուն իրենց արձագանքը հնուտեղուանք:

Եղեալաբեթուպոյսի մէջ, ասկէ յառաջ արդէն կը նշմարուէին սեւ ամպեր: Քաղքիս մէջ ու անոր շրջականները բերնէ բերան կը տարածուէին անձկալի լուրեր: — Ազգայինք՝ արդէն 1847ին, սկսան առնուլ մեծ վտանգին հոտը: Կանուխ քաղեցին իրենց — դեռ չհասունացած — մարտորդնն եւ խաղողը. ու բուսած քիչ բերքն այլ ոչինչ գնով հարկադրեցան ծախելու: — Հասարակաց ապահովութիւնն սկսաւ խախտիլ, որովհետեւ չէ թէ միայն նամակներ կը գրառուէին, հապա նաեւ առանձնականաց վրայ յարձակմունքներ կ'ըլլուէին — ու մասնաւորը կը կողոպտուէին: — Ազատ մտածութեանց հետ՝ սկսաւ բռնութիւնն ալ տեղի ունենալ:

1848ին, Աւագ ուրբաթուն երաժշտութիւնը՝ կարծես թէ մեռելի թաղման մ'արձագանքն էր: — Աս օրը հասաւ քաղաքային հասարակութեան՝ ազգաց ազատութեան աղմուկն — որ տակն ու վրայ ըրաւ հանգարտ քաղքին տնտեսական սուգը: Երաժշտութիւն եւ

«կեցցէ ազատութիւն» խօսքերը հնչեցին առտուննէ մինչեւ իրիկուն: Երբորդ — զատկի յարուելան — օրը՝ հունգարական ազգային դրօշները կը ծփային եկեղեցւոյն աշտարակներուն, քաղաքաբաշտութեան շէնքին եւ ակադեմիոյ վրայ, բարձրագոյն հրատարակելով ան համազումը, թէ ծնունտին համար ալ կայ յարուելան: — Իրիկունն, ամէն պատահան լուսաւորուեցաւ: Երաժշտութիւն եւ հրասանդի գոռուճներու ձայնն իրարու հետ խառնուեցան միջնորդութիւն:

Մեր ազգայնոց սխալմունքն ան էր, որ առանց ծանրութեամբ մտածելու, առանց բանը հանդարտութեամբ ու լաւ մը կ'ընելու, հունգարական յեղափոխականաց կողմն անցան ու եղբայրական անն անոնց երկնցուցին. — անոնց՝ որոնցմէ շատ քիչ օգնութիւն գտած էին. — որոնցմէ, երբեք, նոյն իսկ աղէկ խօսք մը լսած չէին: Ասոր գէշ հետեւութիւնն իմացան ու զգային. բայց շատ ուշ: — Տարակոյս չկայ, որ իրենց ըրածն այս առաջին սխալ քայլը, պատճառ եղաւ, չէ թէ միայն իրենց բարոյական անկմանը, եւ ազգային ոգւոյն տկարանալուն, հապա նաեւ իրենց սպագայ նիւթական կործանմանը, վերջի ստիճանի աղքատանալուն եւ առուտութիւնն օր ըստ օրէ նուազելուն:

Ապրիլի 29ին, սկսան զինական շարժումները: Կարողութեան փերդինստոս կոչուած զինուորանոցն զինուորները՝ բարձրագոյն հրամանի մը հետեւութեամբ՝ հարկադրեցան իրենց զինուորանոցը թողուլ ու ելլել երթալ: — Ասոր վրայ՝ 30ին հունգարական ազատական բանակ մը, քաղաք մտաւ, զանիկայ բռնեց եւ անմիջապէս ազգային քաղաքացիներէն ստեղծեց առաջին ազատական մահապան ջորքը:

Մայիս 8ին, պոլտիկ հայ — հունգարական բանակը՝ հունգարական ազգային դրօշակով եւ երաժշտութեամբ՝ ներկայացաւ խորհրդանշանին առջեւ: Հոս իրեն թիւն անմիջապէս, քանի մը հարիւրի բազմանալով՝ ընտրեց իրեն առաջին պաշտօնակալ՝ զՅովսէփ Հալլէր կոմսը — ու օգնական պաշտօնակալ զԱլսիզիուս Դոմաշլը եւ զՄարտինուս Շէտէլմայէր: — Պահապան ջորքը՝ Անտոն Պկուստիքեան ազգային հազարապետի առաջնորդութեամբ դուրսարանցին մէջ եւ յետոյ փայտի միջերանոցին շրջականները կ'ընէր օր ըստ օրէ իր զինուորական կրթութիւնները: Ամէն անգամ, որ հարիւրապետին տան առջեւէն կ'անցներ, իր բարեւը կ'ընէր եւ նոր հրամաններ ընդունելու կը սպասէր:

Յունիս 28ին քաղաքը նոր տէրութեան համար երեսփոխաններ ընտրեց: Յովհաննէս Գարաշնի եւ Ստեփան Մաշկիլակի (Վստենի) ընտրուեցան երեսփոխան տէրութեան ժողովին մէջ. եւ եղան միանգամայն անդամ հունգարական հասարակապետութեան դաշնագրութեանն. որուն տնիշները կը պարունակուէր երկու խօսքի մէջ. «Հասարակապետութիւն, եւ ինքնակալ իշխանութիւն»: Բայց ինչպէս որ ընդ բան եւ ընդ գործ, մեծ է խորոց, անանկ այլ աս բանս անանկ գիւրաւ ըլլալու բան էր: — Արդիւնքը ցուցուց որ ազգայինք այս խլորման յարելով՝ այս ազատութեան հոգւոյն միտելով՝ չէ թէ բան մը չլիստրելեցան, հապա ընդ հակառակն շատ բան կորսնցուցին:

Յունիս 29ին տեղական պահանջող զօրքն առանց հարկաւորութեան, մերձակայ Հօլտվիլակ գիւղին սաքսոններուն հետ զարնուեցաւ: Գերեւայ թէ հակակրութեան հոգին ընդհանրացած եւ պատերազմական ոգին իրականութեան սկսած էր, ամէն ազգայնութեանց թով: Երկրորդ օրը՝ հունգարական զօրքերը հեռացան դէպ ի հարմանդ, ուր անդիէն աւստրիական բանակներն սկսան շարժիլ ու երեւան ելլել:

Հոկտեմբեր 10ին, դէպ ի իրիկին, չքուկայ լեռները լեցուեցան վաղաք խաժամուժով. ուր կրակի լուսին թով իրենց բանակը գրին: — Աս բանս քաղքին ժողովըգեանը վրայ մեծ ահուգող բերաւ: Եկեղեցիներուն զանգակները զարնուեցան, պահապան զօրքերը զէնք մտան ու քաղքին զանազան կողմերը բռնեցին:

Հոկտեմբեր 26ին, առաւոյն իննին, հասաւ Գրիշդինս ասականտը՝ 1500 մարդով. քաղաքը շրջապատեց, եւ հրաման խրկեց քաղաքային խորհրդին, որ Եղիսաբեթուպոլիս առանց պայմանի անմիջապէս ինք զինք իրեն յանձնէ: Առջեւը կանչելու առաւ զԵւգրիենտ Գանիլէանս զխաւոր գաւառն, զՎարսինոս Բադուպանեան եւ զԱստուածատուր Նուրիճանեան խորհրդականներն եւ հրամայեց, որ երկու ժամու մէջ բոլոր զէնքերը ժողովին եւ իրեն յանձնեն. եթէ չեն ընէր, հրացանի կը բռնուին: Բայց քաղաքացիներուն մեծագոյն մասն արդէն զանոնք հին ժամուն դամբանները պահած եւ վանքին բակին մէջ եղած ջրհորը նետած էր, մտածելով որ ի հարկաւորութեան անկէ նորէն դուրս կրնան հանուիլ:

Գրիշդինսին երկրորդ հրամանն էր, որ վաղքներուն երկու ժամու մէջ, հաց, խոզի գիրտը, գինի եւ օղի տան: Ասկէ զատ, իբրեւ

կրաշխաւորութիւն, — որ Եղիսաբեթուպոլիս գտնուած առնեմն, իրենց վտանգ մը պիտի չհասնի — Եակովը Սընդմէդրեան, լուգովիկոս Սընդմէդրեան եւ Պէնէտիք բողոքական քահանան, իրեն ձեռքը տրուին: Պատանդները՝ տիգաւոր վաղքները Հօլտվիլակ գիւղաւանք աւրին եւ Գորեդ ձիաւոր հազարապետին առջեւ ներկայացուցին: Բայց ասկիւր, զիտեք, վաղքներուն հեռանալէն ետեւ, աստուերկու ձիաւոր զինուորով տեղերնին խրկեց: — Սակայն աս ընէն յառաջ՝ զինուորաց ձեռք խուզարկութիւն ընելու առաւ: Ասոնք՝ թէպէտ քաղաքաքաշխութեան չէնք՝ եկեղեցիները՝ վանքին գետնադամբանը, մտանները, խանութներն եւ մասնաւորաց տները քննեցին, տան ու վրայ բրին, օսկայն զէնք չգտան: — Գորեդ հազարապետն — ոչ առանց ծանր պատճառի — յանուն ընդհանուր հրամանատարութեան (Generalcommando) արգելեց քաղաքաքաշխութեան խորհուրդ լեզլ. դարձեալ՝ որ քաղաքացիք անկից ետքը հունգարացուց հետ թղթակցութեան մէջ ըլլան: Բայց հրամանները բանի տեղ դնող չեղաւ: — Բաղքին պահպանութեանը համար, յիտուն ձիաւոր թղթուց:

Ասոր վրայ բիշ մը ժամանակ խաղաղութիւն եղաւ. — եթէ չուզէնք հաշուել այն անհասգատութիւններն ու վնասները՝ զորոնք ըրին այլեւայլ ժամանակ քաղքէն անցնող գացող թէ կայսերական ու թէ հունգարական զօրքերը:

Բայց այնչափ աւելի ծանր ու գոհալի օրեր երեւաւ քաղքին վրայ նոր տարին:

Օր քան զօր կը խռէր կայսերական բանակը դէպ ի Սիպին: Ասոր կ'ընկերանային վաղքի եւ սաքսոնական խաժամուժը: Եղիսաբեթուպոլիս ինք իրեն մնալով՝ վախով կը սպասէր իր ահուկի ապագան, որ չուշացաւ: Յունուար 18ին, Վալթովին ձականեան ետեւ՝ Եղիսաբեթուպոլիս եկաւ Սօրվոտի 150 տիգաւորով եւ 25 հունգարական հուսարով, վերջինները՝ շրջականները քննելով՝ գտած զէնքերն առին: — Սօրվոտի՝ 20ին ժողով գումարեց. եւ որովհետեւ ազգային պահապան զօրքը գրեթէ լվընցած՝ ոչնչացան գտաւ, անոր համար՝ անմիջապէս 240 հոգւոյ — որ զինուորական յարմար գտնուեցան — ձեռուընին հրացան ու աէգ տուաւ. եւ զինուորական կրթութեան խրկեց: Առաջնորդ անուանեց ասոնց վրայ զՂուկաս Լէնկէլեան երեց, հայազգին. եւ իրեն իշխանութիւն եւ հրաման տուաւ, որ աղաս բանակն

եւ պահապան զօրքը՝ փոխն ի փոխն պահպանութիւն ընէ։ Երկրորդ օրը՝ կասածաւոր անձնաւորութեանց դէմ՝ թնութիւն եղաւ։ Աստուծոյն, Սոյաւ Օշինիք, ասոր որդիք եւ Սասնիկէի բնակիչ՝ Յովհաննէս Գորգոշ, մաքսատան կամրջին քով հրացանի բռնութեամբ։

Քիչ շահալեցան ազգայիքը, որ յունուար 22ին, քաղաքային հասարակութեան շինել տուած հունգարական դռնակը՝ հանդիսութեամբ օրհնեցին։ Եւզգինոս դանիելեան քաղաքապետն այս առթիւ գեղեցիկ ճարտարախօսութիւն մ'ըրաւ, բնականապէս աւստրիական իշխանապետութեան եւ գերմանական բռնակալութեան դէմ։ Գրօշակն անմիջապէս եկեղեցւոյ վրայ կանգնուեցաւ։ — Դոյն օրը Սիւակի Տաւադարապետը՝ Մեհաբաշէն, իրեն տեղը դարձուց Գերէշտի քահանան, իր ընկերներովը։ Բայց զասոյք՝ Յովհաննէս Գորգոշ, իբրեւ անհնազանդներ, Եղիսաբեթուպոլսոյ սահմանին վրայ հրացանի բռնել տուաւ։

Յունուար 26ին, պարոն Հայդէի եւ Ֆապիլիի առաջնորդութեամբ, շուրջ 1500 ձիաւոր եւ ոտանաւոր զինուորէ կազմուած բանակ մը, սիգով եւ հրացանով զինուորուած՝ դէպ ի Եղիսաբեթուպոլսոյ յառաջացաւ։ Եկեղեցիներուն զանգակները զարնուեցան։ Թէպէտ պահպան զօրքն ու Սորմուրի ազատ բանակները թշնամոյն հետ զարնուելու պատրաստուեցան, բայց առանց բան մ'ընել կարենալու, շուտ մը դէպ ի Մեհաբաշէն քաղաքու հարկադրեցան։ — որպէս զի հոս Սիւակիի հազարապետին բանակին հետ միանան եւ միացեալ զօրութեամբ թշնամոյն բանակին վրայ յարձակին։

Երբ քաղաքացիք՝ օգնական բանակներուն հետեանալ տեսան, իրենք ալ ըստ մասին քաղաքը թողուցին ու ըստ մասին, գինեատներուն եւ մթերանոցներուն մէջ պահուելուցան։ Ոմանք ալ, քաղաքին Գոթգորովան արուարածքը՝ վալաքներուն քով ապաւինեցան։ Ասոնք՝ իրենց ապաւնողները պաշտպանեցին եւ պահեցին։ — Ֆապիլիի բանակովը քաղաք մտաւ, եւ իր պատգամաւորներու ձեռք քաղաքային վարչութիւնն իր առջեւ կանչել տուաւ։ Գլխաւոր դատաւորն իրեն խրկեց զՎստուածատուր Նուրի-ճան եւ զՎատիզաւուս Սէնգովիչ։ Բայց զօրապետն ասոցմով դոճ չեղաւ։ Հապա պահանջեց զձեր դատաւորը, զոր պահանջողներով առեւելք բերել տուաւ։ Ասոր վրայ՝ երեք քաղաքային առաջնորդներն, իրենց անհնազանդութեանն ու ապստամբաց հետ միաբան ըլլալուն համար

խտուր յանդիմանելէն ետեւ, հրամայեց որ ժամու մը մէջ 40.000 Ֆիւրին վար դնեն, իբրեւ պատերազմի տուգանք։ ապա թէ ոչ, քաղաքը հիմնայատակ կ'ընէ։ Միեւնոյն միջոցին, դատաւորն զատ, երկու քաղաքացի առաջնորդներն՝ իբրեւ պատանդ քովը պահեց։ — Երբ մէկ դիւն, Ֆապիլիի հետ, պատերազմի ծախքին նկատմամբ բանակցութիւններ կ'ըլլային, անդիէն Մարդինոս Բօրեան եւ Գրիգոր Պէտապեան, Մեհաբաշէն վաղեցին օգնութիւն խնդրելու համար։ Ու երբ Ֆապիլիի իր բանակովը քաղաքին մէջ կը շրջապայէր, պահանջորդութիւն եւ թնութիւն կ'ընէր՝ կէս օրէն ետեւ դէպ ի ժամը չօրս, քանի մը Վուլիէլմեան հուսար, Մեհաբաշէն Եղիսաբեթուպոլսոյ հասաւ։ — ու եթէ կրնանք հաւատալ, — թշնամին փախուց։ — Բայց ասոնց քաղաքէն ետեւ, Ֆապիլիի նորէն քաղաք դարձաւ։

Քաղաքացեաց՝ օգնութիւն խնդրելու համար Մեհաբաշէն երթալը՝ Ֆապիլիի վերջի աստիճանի կտողեցուց. եւ հրաման տուաւ որ քաղաքն ու բնակիչները կողոպտեն։ Ուստի մէկ կողմանէ զինուորք ու մէկալ կողմանէ շրջակայներէն հոն թափուած Վալաքները, Սաքսոներն ու Գընչուները՝ կողոպտեցին խառնութիւնուն ու գինեատներուն դռները. եւ մասն հրապարակաւ շէնքերն ու բնակարանները։ Գլխաւոր հրապարակը լեցուն էր խահաւով, տեսակ տեսակ ապարներով ու բովիճաներով։ Մասնաւորք իրենց շալակն առած՝ կը տանէին Հայոց գոհարեղները, թանկագին բանքեր, կահ կարասին, հայեղները, անկողիներն՝ անոնց վերաբերածներովը, զգեստեղները, ճերմակեղէններն, եւ այլն։ Յանդգնութիւնն ու անամթութիւնն ան աստիճանի հասած էր, որ կողոպտողները՝ նոյն իսկ տան տերերուն կը հրամայէին, որ զլափշտակուած բանքեր, կահ կարասիներ, դուարն եւ այլն, իրենք առնուն, իրենց յատուկ ախոռէն ու թշնամոյն բանակը տանին։ Ասով ալ չշատացան։ Կրակ տուին քաղաքին քանի մը տեղերուն։ Այրեցան Աբաֆիի փողոցին մէջ՝ շատ մը մեծամեծաց աներուն մէջէն, Վոյթթժիկապետները, Կորովիքը, Ստեփան Բօրեանները։ Սպանեցին զկարողուն Չիգին, զՅովհ. Դորգոյն, ակմբանոցին քով՝ դարձեալ զՊետրոս Գորգոշին որբեւարին, եւ ութսուռու մէկամայ 4. Անդրէասը։ — Բայց շատ չանցաւ, հասան Վուլիէլմեան հուսարներն, եւ — ինչպէս զօրջը կ'ըսէ — թէ կամրջին ու թէ փայտի մթերանոցին քով՝ զթշնամի վախշներով՝ փակեցուցին։

Երբ թշնամին քաղքէն հեռացաւ, Սոր-
վոտի իր ազատ մարդիկներովը նորէն Եղիսա-
րեթուպոլիս դարձաւ, որպէս զի քաղաքն աւելի
մեծ ու անլուր խառնակութեան եւ վշտակու-
թեան ասպարէզ ընէ:

Յունուար 30ին, պարսն Լուդ. Լայդէ,
Կէտենու եւ Ֆապինի, 6000 վալաք եւ սաքսոն
տիգաւորով դէպ ի Եղիսարեթուպոլիս յառա-
ջացաւ: — Թնդանօթի գնդակները կը թռչէին
եկեղեցւոյն աշտարակներուն քովերն եւ անոր
մերձակայ փողոցներուն վրայէն: Աս միջոցիս՝
խեղ մը տուն, ասոնց մէջ բողբոջական ժողովը-
դագոթաւորութիւնն ու եկեղեցին մոխիր դարձան:

Քիչ մը ետքն սկսաւ հնչել եկեղեցւոյն
աշտարակէն ահաւոր ձայնն ու անոր հետ ահա-
գին գոյումը, թէ ահա կու գայ թշնամին: Սոր-
վոտի նորէն թշնամւոյն առջեւն ելաւ իր սա-
կաւաթիւ. հունգարական բանակովը՝ բայց տես-
նելով թշնամւոյն բազմութիւնն ու աստիկ
զօրութիւնը՝ ետ քաշուեցաւ դէպ ի Մէտիաշ:
Իրեն հետ ու իր ետեւէն գնաց քաղաքացւոց
մէկ մասը եւ քաղաքային վարչութիւնը: Աս
տեսնելով թշնամին, անօթի անգրի մը պէս,
ինք իրեն թողուցած քաղքին վրայ յարձակե-
ցաւ. — ուր որ ամենէն յառաջ, փողոցներու
վրայ քանի մը աղանդոյ հանդիպելով, ասոնցմէ
տեղեկացաւ թէ ուր կը նստի երեսնապետը:
Հայդէ՝ զանկալ եւ զԳրիգոր Ֆորգեան ոստի-
կանութեան վերստեսուչն իր առջեւը բերել
տալով՝ իրենց հրամայեց, որ մինչեւ յու-
նուար 31, կէսօրէն յառաջ ժամը տասը իւրեւ
պատերազմի ծախք 8000 արծաթ ֆիորին
վճարեն, եւ քսան երիտասարդ պատանգ տան
բաց ասէն, որ Հոլովիլակի եւ Սաս Էարոշի
ժողովրդեան ըրած ֆնստուրը հատուցանէ. ապա
թէ ոչ, չէ թէ միայն պատանդները հրացանի կը
բռնէ, հապա նաեւ քաղաքը գետնի հաւասար
կ'ընէ:

Յետին տառապանաց ու խեղճութեան
հասած քաղաքային ժողովուրդն իր ամէն զօրու-
թիւնը ժողովեց: Բայց պահանջուած պատերազմի
ծախքն ամենեւին չկրցաւ քովէ քով բերել,
1005 ֆիորին արծաթի ստակ եւ մայր եկեղե-
ցւոյն բոլոր ոսկեղէններն ու արծաթեղէն նիւ-
թերը Էնկիշվար տարաւ, որպէս զի ապահովա-
ցուցում մ'ըլլայ, մինչեւ որ պահանջուած գու-
մարը քովէ քով կ'արեւնայ բերուի: Եկեղեցւոյ
գանձերը փոխադրող ազգայիններն՝ զՄարտինոս
Բադրուպան, զԵովհ. Գորոշա, զՍտեփան Մար-
գանֆի, զԱնտոն Մէտիաշցի եւ զԿարոլոս Էօշ

դեղագործը՝ բանտարկեց: — Աս դժբախտ պա-
րագաները, շրջակայ գեղերուն բնակիչքն —
որ անօթի էին աւարի — կողոպտելու գործա-
ծեց: — Կրպակները պարագ կեցած էին:
Ուստի տներէն նոյն իսկ պառկելու բաններն,
անկողինն ու բարձրն առին՝ տարին: Սեղան,
պատահան, դուռ՝ ամէն բան կողոպտուեցան:
Հինգ որ տեսէց կողոպտան. այնպէս որ հայ
ժողովրդեան եւ ոչ բերանը դնելու բան մնաց:
Ուստի եւ ամէն մարդ գնաց, ապաւինեցաւ ուր
որ կրնար:

Բայց Մէտիաշ գաղտնիքուն բանը դէշ
էր. Իսան զի հոն շատերը բռնուեցան քաղքին
դատաւորին հետ եւ մահուան դատապարտուե-
ցան: — Սակայն բարեբախտութեամբ, Փե-
տրուար 8ին, հունգարացիք զՄէտիաշ նորէն
բռնելով՝ Եղիսարեթուպոլսոյ ազգայինները՝
շղթաներէն ազատեցան:

Մարտի 2ին եւ 3ին ձակատ մը տրուե-
ցաւ՝ զՄէտիաշ բռնելու համար: Բնականապէս
կայսերականք յաղթեցին: — Աս օրը՝ Եղիսա-
րեթուպոլսոյ նկատմամբ երեւելի օր մ'եղաւ:
Այս օրն եկան քաղաք, Պէմ, Բեդեօֆի, Յովհ.
Չեց եւ Ալեքս. Դէլէքի կամը: Ասոր պատճառն
ան էր, որ Հունգարական բանակը, գիշերային
մուկէն ծամբան կորսնցընելով՝ ցեխերու մէջ
խրեցաւ մնաց: Աս տեսնելով Մարտինոս
Բոբան հարկւրապետն, որ նոյն միջոցին իր
մերձակայ երկրակալութեանը գաջած էր, շուտ
մը ձիու վրայ նստելով՝ Եղիսարեթուպոլիս վա-
ղեց: Հոս անմիջապէս Լատիզ. Սէնգովիլեանին
քառանկ կառքը լծելով՝ գնաց ու նեղ մտած
ընկերութիւն Եղիսարեթուպոլիս բերաւ. ուր
Սէնգովիլէի հիւրերն եղան գիշեր մը:

Ալեքսիի կոմսն աւստրիական բանակին
հարկւրապետը՝ Մարտի 6ին, Գունտի կողմանէ
ձիաւորաց եւ տիգաւորաց բանակով մը Եղի-
սարեթուպոլիս մտաւ. եւ հրամայեց որ զէնք
ունեցողները՝ զանոնք անմիջապէս վար դնեն,
իրեն ասն. եւ հունգարական շրջուրի փախստա-
կան զինուորներն իրեն ձեռքը յանձնեն: Եւ
որպէս զի չկարենայ մէկը քաղքէն հեռանալ,
բանակ մը թողուց հոն: Իսկ ինքը մեծագումար
զօրով, գէպ ի Շիկիշվար գնաց: — Աս միջո-
ցին թողուց ազատ Հայդէ, Յունուար 30ին
բռնած բանտարկեալ Մարտինոս Բադրուպանին
ու զԿարոլոս Էօշ: — Մարտի 10ին Հայդէ,
Վաշահիտ՝ Եղիսարեթուպոլսոյ մերձակայ գե-
ղէն, երկու ձիաւոր խրկեց, որ 8000 ֆիորին
պատերազմի ծախքէն մնացած գումարն, իրեն

խրկեն. զոր Գրիգոր Գորգեան եւ Գրիգոր Գորգերեան՝ քաղաքային արկակայալը, զորուոր պաշտպանութեան մը տակ, անմիջապէս իրեն տուին, յանձնեցին:

1848ին Իգ. օրինաց յօգուածին Համեմատ՝ յունիս 22ին քաղաքային պաշտօնատեարց նոր ընտրութիւն եղաւ. Աղբք, Բէգրի կառավարին նախագահութեանը տակ: Աս՝ առժամանակեայ ընտրութեան մէջ, քաղքի ոստիկանային անուանուեցաւ Եովսէփ Չիգիեան, եւ Հրաման ընդունեցաւ, որ կողպուտներու ատեն պատճառած ֆրանսերը գրի անցընէ եւ անոնց գինն արժեցընէ:

Յուլիս 28ին, կէս օրէն յառաջ, ժամը տասն մօտերը քաղքին աշտարակէն սկսաւ լսուիլ ահարկու ձայն մը թէ կու գայ Ռուսը: — Արդէն ասկէ յառաջ, սարսափելի լուրեր տարածուած էին ժողովրդեան մէջ Ռուսերու վըսայօք. թէ կնիկները կը յափշտակեն, աղաքը սրէ կ'անցընեն, էրիկ մարդիկը Միպէրիա կ'արտորեն, խարազանով (Kanczuka) կը ծծեն, եւ այլն: Ուստի զարմանք չէ, եթէ ասանկ թշնամիէ ազատելու Համար, էրիկ մարդիկը՝ գետնափոր դամբանները, գինեանները, ծխանները՝ աշտարակները մօտն՝ պահուեցան, իրենց գերդաստաններովը: — Քիչերը միայն կը սպասէին անձնուրացութեամբ՝ իրենց սարսափելի կատարածին: Բայց Ռուսները շատ աւելի լաւ ու գիտած էին, քան որչափ կը կարծուէր: Եովսէփ Բոքրեան աւագերեցն՝ եկեղեցւոյն դռն առջեւ, եկեղեցական հագասի մէջ, ձեռքը խաչ՝ ընդունեցաւ Ռուսերն. որոնք ջերմեանդուծեամբ խաչելութիւնը կը համարէին: Ռուսական բանակին մեծագոյն մասը՝ Էարոշի շրջակայքը գրաւ իր բանակատեղը: Ռուսերուն առաջնորդող պարոն Հայդէ եւ Լիւսանք զօրպետը՝ քաղաք եկան եւ գլխաւոր գաղտնաբեկ պահանջեցին, որ ժամու մը մէջ 300 գործավար տայ, որ աւրուած ճամբաները շտկեն:

Քիչ մը ետքը՝ հասաւ նաեւ կայսերական բանակին հազարապետը, Փրանկ. Յօրշէրի՝ Էարօշէն: Ասիկայ իր առջեւը բերել տուաւ քաղաքային խորհուրդն. ու ամէն բանէն յառաջ երեսը զարկաւ՝ որ ուսական բանակին առջեւը շնորհայացաւ՝ եւ անոր իր հպատակութիւնը ցոյցընելու զանց առաւ: Դռանը խօսքերով յանդիմանեց որ իր ղեհափառութեան նկատմամբ անհաւատարմութիւն ցուցուց. — եւ հրամայեց, որ իւրեւ պատիժ 20.000 ֆիորին պատերազմի տուգանք վճարէ՝ 200.000 կտոր

հաց, խոտ, գարի, միս եւ 40 ձի տայ: — Աս բաւական չէ՝ ութ օր ետքը՝ նորէն 20.000 ֆիորին վճարելու էին ազգայինք: — Ասկից զատ՝ հրամայուեցաւ իրենց որ խռովարարներուն անունները գրի անցընեն, իրեն տան, եւ ըսեն թէ ուր պահուեցած են: Ասանկ զնուորական խտրութեամբ արձակեց Յօրշէր իրեն առջեւ ներկայացած քաղաքային խորհուրդն. — որ անմիջապէս Եովսէփ Զաքարիայն տունը ժողովեցաւ խորհրդի: — Քաղաքային խորհուրդը չգտաւ իր շրջանին մէջ ազատամիտներ, իսկ ազատասուններն՝ ինչպէս Եակովը Սընթէրեան, Լատիշուսու Եկ եւ Գրիգոր Օկադա՝ արդէն գացած փախած էին: Այստեղական յանձնախառարը պահանջեց, որ ընդ տուն գալ եւ երեւեկելնին, զերենք բանտարկեն. եւ ասոր վըսայօք զինք տեղեկացընեն: Ու մինչեւ որ ինք գայ, ամէն ունեցածնին դատաւորական ճամբով գրաւեն:

(Էսթիմալիէ):

ՅՈՎՀ. ԱՆԵՑԻ

ՄԱՅՅԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՄՐԻՈՆ ՍԷՆԿԵՆ ԿՐԻՍՏՈՒՆ ԵՒ ՄԵՐՈՒՆԻՍ ԳԵՐԻՍԵՆԻ
ՉԵՐՆԵՍՈՒՆ ՈՒ ԵՐԵՐՍԵՐԵՆ ԵԾԵԿԵՐՏԸ

ԵՒ

ԵՐԵՐՍԻ ԹԵՐԻՍԵՆԻՍԸ ԵՒ ԳԵՐՈՆՆ՝

Ինչպէս Սահակ եւ Մեսրոպ անդադար զբաղած էին «ի Թարգմանել, ի գրել եւ յուսուցանել» կ'ըսէ Գորիւն (էջ 22), նոյնպէս անշուշտ կ'ընէին նաեւ իրենց աշակերտներն, որոնց թիւը վաթսուէն աւելի ըլլալու էր. կը կարգադրէ Պատմութիւն վասն Մըրոյն Սահակայ Տարապետին եւ Մեսրոպայ վարդապետին կողմէ անանուն մատենագրի մը գրուածքին մէջ թէ՛ իրենք «ընտրեցին թուով վաթսուն յաշակերտողոցն, զառաւել ուշիս» (Սոփերք Տայկ. Բ. 14. Վնեւսիկ 1853): — Բայց հոս միայն անոնց երեցագոյն աշակերտաց վրայ պիտի խօսինք, որոնց յիշատակու-

* Յօդուած ընդունեցանք Յրգ. Յովհ. Միսրիսեան Ժ. Վարդապետին, զոր ամփոփումն կը հրատարակենք, թիւի համաձայն չըլլանք իւր ամէն տեսութեանց: Թերեւս հարկ էր մեր տեսութիւններն ալ անցընել ի ստորեւ, սակայն մօտեւոր կը տեսնեն հետամուտներն այս խնդրներն ուղղակի շօշափող ընդամօսմ մատենան մը, որ Ունտիտ տպարանէն լոյս ախտի տեսնէ:

ԽՄԻՐ.